

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE TÜRKİYE'DE ARKEOLOJİ*

MUAZZEZ İLMİYE ÇİĞ**

Bugün Türkiye'nin bir arkeoloji laboratuvarı haline gelmesi Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihe ve arkeolojiye olan derin ilgisi, verdiği değer ve kurduğu temelin bir sonucudur.¹

Atatürk, 1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu yerine Türkiye Cumhuriyeti'ni kurup Cumhurbaşkanı olur olmaz, Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamında çağa uygun birçok reformlar yapmaya başladı.² Bunların arasında en önemlisi eğitim reformu idi. Atatürk, "Bir milletin özgürlük kazanması, yükselmesi kültür ve eğitimle olur" diyordu. Bunun için din eğitimi yapan okullar yerine ilkokullar ve liseler açıldı. Yüksek okul olarak yalnız İstanbul Üniversitesi vardı, o da günün koşullarına göre eğitim vermiyordu.

Gerek İstanbul Üniversitesi'nde başlatılacak çağdaş eğitim, gerek açılması düşünülen yüksek okullar için eleman yetiştirilmek üzere Avrupa'ya birçok genç gönderildi.

1933 yıllarından itibaren Almanya'da Nazi rejimi tarafından, Yahudi olan veya ailelerinde Yahudi bulunan profesörler, uzmanlar, sanatçılar mevkilerini bırakmaya zorlanıyor ve hattâ hayatları tehlikeye girmeye başlıyordu. Hiçbir ülkenin, bir göçmen ülkesi olan Amerika'nın bile Hitler korkusu ile kabul etmediği bu kimseleri Atatürk, Türkiye'ye davet ederek İstanbul Üniversitesi'ne ve Ankara'da açılan fakülte ve yüksek okulla-

* Bu yazı Almanca olarak İstanbuler Mitteilungen 43, 1993 (Festchrift Peter Neve) de yayınlanıyor.

** Çivi Yazıları Uzmanı.

¹ Tahsin Özgüç, "Atatürk and Archeology", *Atatürk Centennial Album, 100. yıl Albümü*, New York 1982, Inc. p. 123-129.

"Memorial Atatürk, Etudes d'Archéologie et de Philologie Anatoliennes", *Institut Français d'Etudes Anatoliennes*, Paris 1982.

² Mustafa Kemal hakkında geniş bilgi için: Kinross John Patrick Douglas Balfour, Baron, *Atatürk: Father of Modern Turkey*, New York Morrow and Co. 1965; *Atatürk: The Birth of a Nation*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1961.

ra öğretim görevlisi yaptı. Türkiye'nin o günkü şartlarına göre son derece güç olduğu halde onlara, geçimleri ve çalışmaları için en iyi imkânlar sağlandı. Böylece bir taraftan Türkiye'de büyük bir eğitim seferberliği başlatılmış, diğer taraftan dünyaya bu ünlü bilim adamları kazandırılmış oldu.³

Atatürk eğitim reformu içinde Türk tarihi ve kültürü araştırmalarını ön plana koymuştu. O'nun, çocukluğundan itibaren savaş yılları boyunca hiç durmadan okuduğunu, özellikle Türk tarihi ve dilleriyle ilgilendiğini, kütüphanesindeki kitaplardan ve onların içindeki notlardan öğreniyoruz. Bunlardan daha önemlisi, Cumhuriyetin ilânından önce 19 Eylül 1923'de İstanbul Üniversitesi tarafından Atatürk'e "Tarih Profesörü" ünvanının verilmesidir.⁴

Osmanlı Devleti zamanında eski Türk tarihi ile ilgili, memlekette bir araştırma yoktu. Atatürk'ün okuduğu Batı'da yazılmış bazı kitaplarda Türkleri küçük düşürücü sözler vardı.⁵ Bir taraftan bunları çürütmek, diğer taraftan Türk gençliğine atalarının, ve bugün üzerinde yaşadıkları toprağın tarihini ve kültürünü araştırarak, öğreterek Türk ruhunu yeniden canlandırmak gerekiyordu.

Türklerin, çok eski çağlarda yaşadıkları Orta Asya'daki iklim değişiklikleri yüzünden vatanlarını bırakarak çeşitli yönlere göç ettikleri biliniyordu. Bu göçler ne zaman başlamıştı? Göç yolları nerelere kadar uzamıştı? Türkiye topraklarında yaşayan en eski halklar kimlerdi? Bu yerlerde ilk uygarlık nasıl gelişmiş veya kimler tarafından getirilmişti? Bunların eski Türklerle bir bağlantısı olabilir miydi? Türklerin cihan tarihinde ve medeniyetinde yeri, İslâm tarihinde rolleri nelerdi?

Atatürk, ırk konusu üzerinde durmadan, bu soruların araştırılmasını istiyordu. O, "Ecdadımız büyük imparatorluk kurmuş, uygarlıklar yaratmış. Bizim görevimiz bunları aramak, incelemek, kendi milletimize ve dünyaya tanıtmaktır" diyordu.⁶

Bu soruların karşılıklarını verebilmek için kaynak bulunması, bu kaynaklar üzerinde çalışacak Türk uzmanlarının yetişmesi, bu uzmanların çalışmalarında hertürlü desteğin sağlanması gerekiyordu.

³ Muazzez Çığ, "Atatürk and Beginnings of Cuneiform Studies in Turkey", *Journal of Cuneiform Studies* 40/2, 1988, p. 211-213.

⁴ Prof. Şemsettin Günaltay, "Atatürk'ün Tarihçiliği, Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*, cilt 3, sayı 29, Ankara 1963, s. 144-145.

⁵ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara 1982, s. 44-47.

⁶ Nahit Dinçer, "Atatürk'ün Millî Eğitimle İlgili Görüşleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1981 Yılı Sosyoloji Konferansları, Atatürk Özel Sayısı*, İstanbul 1981, s. 10.

Atatürk, tarihe kaynak olacak belgelerin müzeler, kütüphaneler ve arşivlerde toplanması lüzümünü çok önce düşünmüş ve 1920 yılında ilk açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi programında yer aldırıldığı bir kültür müdürlüğünü Ankara'da kurdurtmuştur. Bu müdürlüğün görevi, her türlü kültür eserlerinin, belgelerinin toplattırılması, müze, kütüphane ve arşivlerde korunmaya alınması, onların bilimsel yönden değerlendirilmesi, depolanmış arkeolojik eserler için yeni müzelerin açtırılması, eski müzelerin çağdaştırılması idi.⁷ O gün için bu çok ileri bir görüştü.

O tarihlerde, Türkiye'de yalnız Âsâr-ı Atîka (eski eserler) adı altında bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Türk İslâm Eserleri Müzesi ve İzmir'de arkeolojik eserler için küçük bir müze ve bazı şehirlerde depolar vardı.

Âsâr-ı Atîka Müzesi müdürü Osman Hamdi Bey, 1886-87 yılları içinde Arslantaş (Hadatu) ile Finike sahillerindeki Sayda (Sidon) da ilk Türk arkeoloji araştırma ve kazılarını yapmıştı. Buralarda bulduğu kabartmalar ve özellikle zengin lâhitler bu müzeye uluslararası ün kazandırdı. Daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki kazılardan çıkan eserlerin, bir kanunla müzeye getirilmesi sağlandı. Bu sınırlar içinde olan Mezopotamya, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Ege adaları ve Balkanlardan gelen eserlerle, müze, zengin koleksiyonlara sahip olmuştu.

Yirminci yüzyılın başında bu müze tarafından Boğazköy'de (Hattuşaş) kazı başlatılmış ve orada bulunan eserler ve tabletler de müzeye getirilmişti. Böylece bir taraftan arkeolojik eserler, diğer taraftan 74.000 çivi yazılı tableti ve zengin kitaplığı ile bu müze tarihçiler için önemli bir kaynaktı.

Fakat, binlerce yıldanberi pek çok uygarlıkların gelip geçtiği, bitmez tükenmez bir kültür hazinesi olan Türkiye için bu müzeler yeterli değildi.

Müze açmadaki öncülüğü de Atatürk yapmıştır. O, Cumhuriyetin ilânından 6 ay gibi kısa bir süre sonra, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür ve tarih hazinelerini içinde saklayan Topkapı Sarayı'nın müze olmasını emretmiş ve her İstanbul'a gelişinde çalışmalarını izlemek için Saraya gitmiştir.⁸

Türkiye'de yapılacak pek çok işler ve parasal zorluklar varken, 500 yıldanberi cami olarak kullanılan Ayasofya'yı (Haxia Sofia), siyasal bir dü-

⁷ Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ankara 1968, s. 15.

⁸ Kemal Çiğ, "Topkapı Sarayı Müzesi", *Türkiyemiz 50. Yıl Özel Sayısı*, Aylık Sanat Dergisi, İstanbul 1972, s. 21-29.

şünceye kapılmaksızın, Atatürk'ün tamir ve restore ettirip Bizans eserleri müzesi olarak açtırması, dünyada büyük akisler yapmıştır. The Financial Time, Republic of Turkey, Supplement Nr. 149, February 1937'de bu olay hakkında, "Atatürk'ün yüksek karakterini, geniş hoşgörülüğünü, hakikat aşkını ve memleketin sosyal ve bilimsel bünyesinde meydana getirdiği çok yararlı gelişmenin derin izlerini hiçbir örnek, Ayasofya Camii'nin Bizans eserleri müzesi yapılması kadar kanıtlayamaz" şeklinde yazılmıştır.⁹ Müze açılışından üç gün sonra da Atatürk onu görmeye gitmiştir. Bugün en çok gezilen bu iki müzedir.

Türkiye'de din kurumları olan tekkeler, türbeler, zaviyeler kapatılıp içlerindeki değerli eşyalar müzeler için toplattırılırken büyük düşünür ve din adamı Mevlânâ'nın Konya'daki dergâhı ve türbesini müze olarak açtırtması, Atatürk'ün yüksek karakterine başka bir örnektir.

Çeşitli yerlere dağılmış sanat eserlerinin biraraya toplanması için İstanbul'da açılan Resim ve Heykel Müzesi, Ankara'da Etnoğrafya Müzesi, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi adını alan Hitit Müzesi¹⁰ hep Atatürk'ün direktifleri ile meydana gelen müzelerdir.

"Tarih araştırmalarında arkeoloji ve antropoloji başta gelir, tarih bu bilimlerin çıkardığı belgelere dayandıkça sağlam temelli olur". "Çağdaş uygarlığı anlayabilmek, kavrayabilmek, dünyadaki eski uygarlıkları, insanlığın ilk uygarlıklarını doğru tanıyabilmekle mümkündür"¹¹ diyen Atatürk, arkeolojinin tarih, yurdunun da arkeoloji için bitmez tükenmez bir kaynak olduğunu bilmiştir. Bu nedenle O, Türk toprakları altında yatan kültür hazinelerinin Türk arkeologları tarafından çıkarılması ve halk tarafından değerlerinin bilinerek korunmaları için çeşitli imkânlar hazırlamıştır.

22 Mart 1931 yılında müze ve eski eserlerini gidip gördüğü Konya şehrinde, zamanın başvekili İsmet İnönü'ye çok acele kaydı ile gönderdiği telgraf bunlardan biridir. Bu telgrafta, "memleketimizin her tarafından eşsiz vesikalar halinde yatmakta olan eski medeniyet eserlerinin ileride kendi arkeologlarımız tarafından meydana çıkarılıp bilimsel olarak tasnifleri ve korunmaları, ihmale uğramış âbidelerin bakımları için daha çok çalışılması ve arkeoloji tahsili için yurt dışına daha fazla talebe

⁹ Mehmet Önder, "Atatürk ve Müzeler", *Türkiyemiz*, s. 3.

¹⁰ Atatürk, Hitit kültürüne verdiği önemi 1931 yılında yayınlanmaya başlanan *Revue Hittite et Asiatique* mecmuasına mali katkıda bulunmak ve Hitit müzesini kurdurmakla göstermiştir.

¹¹ Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıkları*, Ankara 1969, s. 51-52; *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara 1958.

gönderilmesi"¹² yazılmaktadır. Görüldüğü gibi bununla Atatürk, arkeoloji konusunda devletin biran evvel görev almasını istemiştir.

İkinci olarak, Atatürk'ün kurucusu ve şeref üyesi olduğu Türk Tarih Kurumu'nun açılması idi. Atatürk Tarih Kurumu'nun çalışmalarını hızlandırmak için tarihçiler yanında devletin, aydınların, halkın yardımcı olabileceğini düşünmüş, buna göre bir program hazırlamıştır.

Bu program özet olarak şöyle idi:

1. Bütün tarihi belgelerin ve eserlerin bulunarak korunması,
2. Açıkta bulunan kültür eserlerinin devlet tarafından korunmaya alınması,
3. Halkın bunlara sahip çıkması için çeşitli kurumlar tarafından popüler yayınlar ve propagandalar yapılması,
4. Memleket içinde ve dışındaki müze ve kütüphanelerde bulunan eserlerin kopyalarının yaptırılması,
5. Belirli şehirlerde, belirli çağ ve kültürlere ait müzelerin açılması,
6. Yabancı bilim adamları ve kurumlarla işbirliği yapılması,
7. Arkeolojik ve antropolojik araştırmalar ve kazılar yapmak için memleket içinde ve dışındaki mühim buluntu yerlerine uzmanlar gönderilmesi.
8. İmkânlara göre küçük çapta kazılara başlanması,
9. Bütün bunların yapılabilmesi için hükümet otoritelerinin yardımcı olması.¹³

Görüldüğü gibi Atatürk, tarih araştırmalarında arkeolojiyi önemli bir kaynak olarak kabul etmiş, eski eserleri korumada, ortaya çıkarmada Tarih Kurumu'nun yanında devletin, basın ve halkın elele vermesini amaçlamıştır. O, bununla da yetinmemiş, ölümünden sonra araştırmaların ve kazıların devam etmesi için bankadaki varlığının önemli bir kısmını Türk Tarih Kurumu'na bırakmıştır.

Üçüncü olarak Atatürk, eğitimsiz arkeoloji olmayacağını bilip Türk gençlerine bu yolu açmasıdır. Başvekil İnönü'ye çekilen telgraftan anlaşılacağına göre, başlangıçta arkeoloji tahsili için Türk gençleri yurtdışına gönderilmişti. Ülkenin o günkü şartları içinde bu büyük bir fedakârlıktı.

¹² Nurettin Can, *Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun, Nizamname ve Emirler*, Ankara 1973, s. 84.

¹³ Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, Ankara 1976, s. 211-12.

Daha sonra arkeoloji eğitimi İstanbul Üniversitesi'nde, onu takiben, tarih araştırmalarında her dilde yazılmış belgelerden, her devre ait eserlerden yararlanabilecek uzmanlar yetiştirilmek üzere açılan Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yabancı elemanlar tarafından bir bilim dalı olarak başlatıldı. Böylece Atatürk, bir taraftan arkeolojik çalışmaların yapılabilmesi için olanaklar hazırlarken, diğer taraftan bu alanda Türk uzmanların yetişmesi için gerekli eğitimin temelini de atmıştır.

Atatürk, her gittiği yerde, eski eserleri, varsa müzeyi görmüştür. Antalya'da Aspendos Tiyatrosu'na gittiğinde, tiyatronun restore edilerek aynı amaçla kullanılmasını istemesi, o günün Türkiye'sinde bu olağanüstü bir düşünce idi.

Dünyaca ünlü iki Konsül'ün toplandığı İznik (Nikala) şehri surlarında, daha sonra çıkarılan, dördüncü bir kapının olması gerektiğini; Türklere ait eserlerin restorasyonu konuşulduğunda, asıl şehrin toprak altında olduğunu söyleyerek kazı önermesi.

Bergama'da (Pergamon) Almanlar tarafından yapılan kazıya büyük bir heyetle giderek, vaktinin çok kısıtlı olmasına rağmen, bulunan eserleri ve meydana çıkarılan Asklepion'u büyük bir ilgiyle incelemesi Atatürk'ün eski eserlere ve arkeolojiye verdiği önemin ayrıca kanıtlarıdır.¹⁴

Atatürk, bu uğraşlarının ürünlerini, Türk Tarih Kurumu'nun parasal yardımı ile Türk arkeologları Remzi Oğuz Arık ve Hamit Zübeyir Koşay tarafından 1935-36 yıllarında Alacahüyük ve Ahlatlıbel kazıları ile görmüştür. Türkiye'deki o günkü şartlara göre, büyük Atatürk'ün deyimi ile küçük çapta olan kazılar, zengin buluntuları ile Anadolu, hattâ yakın Doğu kültür tarihine son derece önemli belgeler vermiş, yeni ufuklar açmıştır.

Atatürk, 1936 yılında Trakya'da araştırma ve kazı yapılmasını emretmiş, Prof. Arif Müfit Mansel'in başkanlığında yapılan araştırma ve kazılarda da çok değerli eserler meydana çıkmıştır. Atatürk bu kazı yerlerini görmek istemişse de işlerinin çokluğu yüzünden ancak Ahlatlıbel'e ve Prof. Von der Osten tarafından kazı yapılan Gâvurkale'ye gidebilmiştir. Fakat diğer yerlere gönderdiği kimselerden geniş bilgiler istemiştir.

1938 yılı sonbaharında, bir zamanlar Doğu Trakya İmparatorluğu'nun başkenti olan Vize'deki (Bizye) kazıdan çıkan zengin eserlerden bir

¹⁴ Wolfgang Radt, "Bergama Müzesinin Yapılışı, Atatürk Devrinde Türk-Alman İşbirliğine Bir Örnek", *IX. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, cilt I, s. 397-403; Bedri Yalman, "Atatürk'ün Asklepion Ziyareti", aynı yerde, s. 519-534.

kısmı, Atatürk'ün isteği üzerine, hasta yatmakta olduğu Dolmabahçe Sarayı'na götürülerek kendisine gösterilmiş. Onları büyük bir zevk ile inceledikten sonra O, Arif Müfit Mansel'e, "Kazılara devam ediniz, memleketimizin kültür zenginliklerini daha çok bulacaksınız" demiştir.¹⁵ Ömrünün son günlerindeki bu olay (Ölümü: 10 Kasım 1938) onun arkeoloji ve kazılara olan ilgisinin ne kadar büyük olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, Atatürk'ün 15 yıllık kısa Cumhurbaşkanlığı süresinde, ülkesini çağdaşlaştırmak için gerçekleştirdiği ve ancak yüzyıllara sığabilecek reformları arasında arkeolojiye de yer vermesi, eski çağ tarihine yeni ufuklar açmıştır. Binlerce yıldanberi bütün kültürlerin gelip geçtiği ve bir açık hava müzesi niteliğinde olan Türkiye topraklarında, hattâ denizlerinde bugün, yalnız Türk arkeologlarının yürüttüğü veya yabancı bilim adamlarıyla yaptıkları yığınlarla kazılar, sayılamayacak çokluktaki kültür buluntuları, bunları koruyacak hemen her şehirde açılan çağdaş müzeler, bu müzelerdeki eserleri değerlendiren, belgeleri okuyan Türk uzmanları, dünya çapında yayınlar yapan, öğrenciler yetiştiren Türk arkeologları, bu çalışmalarını arkasındaki Türk Tarih Kurumu, büyük restorasyonlar, hattâ arkeolojiyi bir hobi olarak benimseyen aydınlar bile Atatürk'ün birer eseridir.

Bir devlet başkanı olarak arkeolojiyi bu kadar önemseyip desteklediği için Mustafa Kemal Atatürk'e yalnız biz Türkler değil, dünya arkeologları da müteşekkir olmalı, saygı duymalıdır.

Ruhu şadolsun!

¹⁵ Ord. Prof. Arif Müfit Mansel, "Trakya Kazıları", *Türkiyemiz*, s. 9-13.

